

AN'ANAVIY MUSIQA IJODIYOTINING AKUSTIKA VA LAD XUSUSIYATLARI

Muallif: Axmedov Baxodir Sayfiddinovich ¹

Affilyatsiya: Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14378184>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada mumtoz musiqa va uning tarqalishi bilan bog'liq bo'lgan kasb-hunar azaldan amaliy va nazariy bilimlarni o'z ichiga oluvchi yagona ilm ekanligi to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Mumtoz musiqa, Aleppo, “Katta musiqa kitobi”, “Ilmlar klassifikatsiyasi kitobi”, Aristotel, Ptolomey, Evklid, Xorazmiy, Kindiy, Farobiy, “Shifo”, “Kitob al lavohiq”.

Mumtoz musiqa va uning tarqalishi bilan bog'liq bo'lgan kasb-hunar azaldan amaliy va nazariy bilimlarni o'z ichiga oluvchi yagona ilm hisoblangan. Sharq klassik musiqasining nazariy masalalari Farobiyning “Katta musiqa kitobi” ikki qismdan iborat bo'lgan asarida to'liq bayon etilgan. Birinchisida ushbu ilmning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan bo'lsa, ikkinchisi – o'tmish olimlarining musiqa ilmidagi “xatolariga” izohlar berishga qaratilgan. Kitobning ana shu so'nggi qismi bizgacha yetib kelmagan. “Katta musiqa kitobi”ning hozirgacha saqlangan nusxasining o'zi ham ikki qismdan iborat. Birinchisi – “Musiqqa san'atiga kirish” (“Madxam sinoatu fil-musiqqa”), ikkinchisi – “Asosiy qism” (“Juzvi asl”) deb nomlanadi. O'z navbatida “Musiqqa san'atiga kirish” har biri ikki bobdan iborat bo'lgan ikki faslga ajratiladi.

Asosiy qism esa birinchisi – ikki, ikkinchisi – uch, uchinchisi ham uch bobdan iborat uch faslni tashkil qiladi. Shunday qilib, “Katta musiqa kitobi” jami 12 bobdan iborat.

Yuqorida qayd qilinganidek, Farobiy musiqa ilmini nazariy va amaliy qismlarga ajratadi. Nazariy ilm musiqani asoslari (tub qonunlari) va ularni o'rganish uslublari haqida fikr yuritadi. Har qanday nazariy ilmda insonning kamol topmog'i uchun uch narsa kerak deydi:

1. Uning asoslarini egallash.
2. Shu fan asoslaridan kerakli natijalar chiqara bilish.
3. Shu fanga oid xato natijalarni topa olish, o'zga olimlar fikrini chuqur tushuna olish, ularning yomon fikrlaridan yaxshilik kashf eta bilish, yo'l qo'yilgan xatolarni tuzata olish, – deb yozadi “Katta musiqa kitobi”ning debochasida Farobiy.

Farobiy ilmu ta'limining yuqorida zikr etilgan har bir kategoriyasini keng va mukammal bayon qiladi. Ilm-u ta'lim dastlabki tushuncha tovushning musiqaviy va fizik xususiyatlarini o'rganishdan boshlanadi. Tovush biron-bir qattiq yoki yumshoq tananing tebranishidan hosil bo'ladigan fizikaviy hodisa, deb ta'riflanadi.

Keyinchalik tovushning akustik xususiyatlari, ya'ni tebranuvchi tananing hajmi va tovush baland-pastligi o'rtasidagi munosabatlar, turli cholg'u-asboblari misolida ochib beriladi hamda ularning miqdorlarini matematik uslubda ifodalash omillari tushuntiriladi. "Kuylar qasida va she'r bilan qiyoslanadi. She'riyatda dastlabki element harflar bo'lib, ulardan sabab, ularning qo'shilmasidan misra va baytlar hosil bo'lgani kabi, kuylar tuzilishida ham dastlabki va ikkinchi darajali elementlar borki, ulardan qasida va she'r bilan solishtirilayotgan kuy kelib chiqadi. She'riyatdagi harflar vazifasini kuylarda o'taydigan narsa nag'malardir" – deb yozadi Farobiy.

Demak, tovushdan kelib chiqadigan tushuncha – nag'ma (musiqaviy tovush, ton, parda)dir. Farobiy nag'malarining past-balandlik sabablari, mutanosiblik omillari va shu xususiyatlar orqali hissiyotga ta'sir ko'rsatish masalalari ustida mulohaza yuritadi (Farobiy. "Katta musiqa kitobi", Qohira, 1967-yilda chop qilingan).

Bo'd (interval) kategoriyasi ilm- ta'limning markaziy tushunchalaridan hisoblanadi. Chunki, parda hali o'zi, alohida kuy bo'lagi bo'la olmaydi.

Intervallar hosil bo'lishini Farobiy tebranadigan tananing hajmi va miqdorini o'lchash va yuzaga kelgan bo'laklarni sonlar nisbatida ifodalash yo'li bilan tushuntiradi. Tovush baland-pastligini belgilovchi omillar turlichadir, turli cholg'ularda torning uzunligi va yo'g'onligi, puflab ijro etiladigan asboblarda havo tebranadigan tananing uzunligi, bo'yi va eni. Ammo, bular orasida eng muhimi uzunlikdir. Shuning uchun asosan uzunlik miqdori o'lchanadi.

Buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sinoning serqirra ilmiy merosida musiqa muhim va salmoqli o'rin tutadi. Ibn Sino o'zidan oldin o'tgan yunon faylasuflari Aristotel, Ptolomey, Evklid, shuningdek, Sharq olimlari Xorazmiy, Kindiy va Farobiy asarlarini ijobiy o'zlashtirib, musiqa ilmida mustaqil ta'limot yaratdi. Qo'yilgan masalalarning kengligi, yoritilishining chuqurligi nuqtayi nazaridan o'z zamonida beqiyos bo'lgan Ibn Sino ta'limotining ahamiyati davr doirasi bilan cheklanmasdan, balki u Sharq va G'arb musiqasining keyingi rivojlanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Abu Ali ibn Sino musiqa ilmini yoshligidanoq puxta egallagan. Ibn Sino tarjimayi holida yozilishicha, yoshligida riyoziyot (matematika) ilmlarini puxta o'rgangan. Ma'lumki, musiqa ilmi matematikaning tarkibiy qismi bo'lgan. Ibn Sino buyuk matematik va musiqashunoslar Ptolemey va Evklid asarlari bilan tanish bo'lgan. Ibn Sinoning navqiron davri ona shahri Buxoroda o'tgan.

Bu davrda Buxoro rivojlangan shaharlardan edi. Somoniylar poytaxti madaniy hayotining diqqatga loyiq tomonlaridan biri shuki, unda xalifalik hukmronligidan chiqish va mahalliy an'analarga qiziqish kuchaygan edi. Ana shu umumiy yo'nalish ostida Markaziy Osiyo va Eron xalqlarida keng tarqalgan.

Yana bir buyuk olim Ibn Sinoning musiqa borasidagi qarashlarining asosiy xususiyati hamda Farobiy ta'limotidan farqli tomonlaridan biri shundaki, Ibn Sino o'z musiqa nazariyasini (asosan ilm-u ta'limni) ko'proq tovushning fizik xususiyatlariga qarata tuzishga intiladi. Farobiy esa nazariyani ko'proq tajriba va idroklash qonuniyatlari bilan bog'laydi. Bunda Ibn Sino ta'limotining kuchli va zaif tomonlari namoyon bo'ladi. Zaif tomoni shundan iboratki, Ibn Sino musiqaning ichki tuzilish va idroklash qonuniyatlarini mutlaqlashtirmoqchi bo'ladi. Kuchli tomoni shundaki, musiqani faqat tajribaning o'ziga bog'lab qo'ymasdan, uni fan va ilmiy tafakkur yordamida rivojlantirishga da'vat etadi.

Ibn Sino zamonida maqom iborasi hali keng joriy qilinmasdan professional musiqa namunalari yuqorida zikr etilganroq, navo, parda nomlari bilan yuritilgan. Bular maqomlarning prototiplari edi. Ibn Sinoning musiqaviy ta'limotida estetika, nazariya va amaliyotga oid qator dolzarb masalalar o'z aksini topgan. Musiqani inson faoliyatining mahsuloti, aloqa vositasi deb tushunishga asoslangan Ibn Sino estetikasi, o'rta asrlar musiqa tafakkurining eng ilg'or ko'rinishlaridan biridir. Ibn Sino o'zining "Javomi ilm-al musiqa" asarini idealistik qarashlarini to'g'ridan to'g'ri rad qilishdan boshlaydi: "Biz musiqa pardalarining munosabatini falak siymolar va ruhning axloqiy xususiyatlariga qiyos qilishga e'tibor bermaymiz, chunki bu bir ilmni ikkinchisidan ajratib ololmaydiganlarning odatidir." U, musiqani progressiv yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlash, idealistik qarashlardan muhofaza qilishda O'rta asrlar sharoitida juda katta ilmiy matonat edi.

Ibn Sinoning ilm-u ta'lim nazariyasida ham uning barcha kategoriyalari, tovushdan to murakkab tuzilmalargacha ko'rib chiqiladi. Uning ilm-u ta'rifi quyidagi tovush sistemasiga asoslanadi. Farobiy jadvalida tovushlar sistemasining negizini tabiiy intervallar tashkil qiladi. Bu hol ayrim tadqiqotchilarga Ibn Sino musiqada "sof parda tuzimi"ning bunyodkori deyishga asos bergan.

Aslida esa Ibn Sinoda "sof parda tuzimi"ni polifonik yoki garmonik kamsadolikning asosi deb tushunish hali bo'lmagan edi. Bu intervallarni afzal ko'rish esa musiqani tabiiy asoslarga yaqinlashtirish istagi bilan bog'liq edi.

Ibn Sinoning ilmu iqo borasidagi qarashlari ham diqqatga sazovor. U kuyning go'zalligini va ichki xususiyatini ko'p jihatdan mutanosib vaznga bog'laydi, shunga ko'ra, vazni musiqaning muhim omili deb biladi. Olim o'z davrida mashhur bo'lgan.

1. Akustika qonuniga ko'ra, har bir tovush tarkibida ko'plab tovushlar mavjud. Ular obertonlar deb yuritiladi va ma'lum tartibda joylashgan bo'ladi. Obertonlar tartibi tabiiy tovushqator, intervallari esa tabiiy intervallar deyiladi.

2. Musiqada uchta asosiy parda tuzimi mavjud. Ular Pifagor, sof va temperatsiyalashgan parda tuzimlari deyiladi.

Bu borada Ibn Sino Aristotel an'analari davomchisi bo'lib, musiqa va she'riyat masalalarini davom qildirgan donishmandidir. She'riyat va musiqa orasida eng katta ko'prik vazn ekanligini qayd qilgan. Ibn Sino vazn masalalariga, musiqa va she'riyat tabiiy uyg'unlashuvi muammolariga alohida e'tibor bergan. She'riyat va musiqaning vazni ular mazmunini chambarchas bog'lanishi, musiqa asari mukammalligining eng muhim shartlaridan biri deb bilgan. Ibn Sino musiqa cholg'ularini ham keng o'rgangan. E'tiborli tomoni shundaki, odam ovozini olim eng mukammal asbob deb bilgan va boshqa cholg'u-asboblarni esa shunga qiyos qilib o'rgangan. Ibn Sinoning sevimli asbobi g'ijjak bo'lgan emish. U g'ijjakni odam ovoziga eng yaqin turadigan tabiiy va qoyilmaqom cholg'u-asbobi deb bilgan.

Bundan tashqari ud, tanbur, rubob, nay, surnay va qonun asboblari to'g'risida ma'lumotlar berib, ularning ijrochilik xususiyatlari, o'zaro qo'shilishiga tegishli ko'p masalalarga to'xtalib o'tgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Yu.Rajabiy, I. Akbarov. O'zbek xalq muzikasi. II-III- tomlar. T.,

R.Yunusov. Istiqlol mafkurasi va musiqiy jarayon. T., 2002.

R.Tursunov. S. Mannopov. An'anaviy qo'shiq ijrochiligi uslubiyoti. Ijod dunyosi nashriyoti 2003.

O.Ibrohimov. O'zbek xalq musiqa ijodi. 1-qism. Toshkent. 1994.

Syfiddinovich, Axmedov Baxodirxon. "Musiqacha cholg'ularining ilk shakli va turlari." journal of innovations in scientific and educational research 7.2 (2024): 92-96.

